

Ószövetségi szövegek halicsi karaim fordításának nyelvészeti tanulságai

Olach Zsuzsanna
MTA-SZTE Turkológiai Kutatócsoport

2014

TURCOLOGICA 98

Zsuzsanna Olach

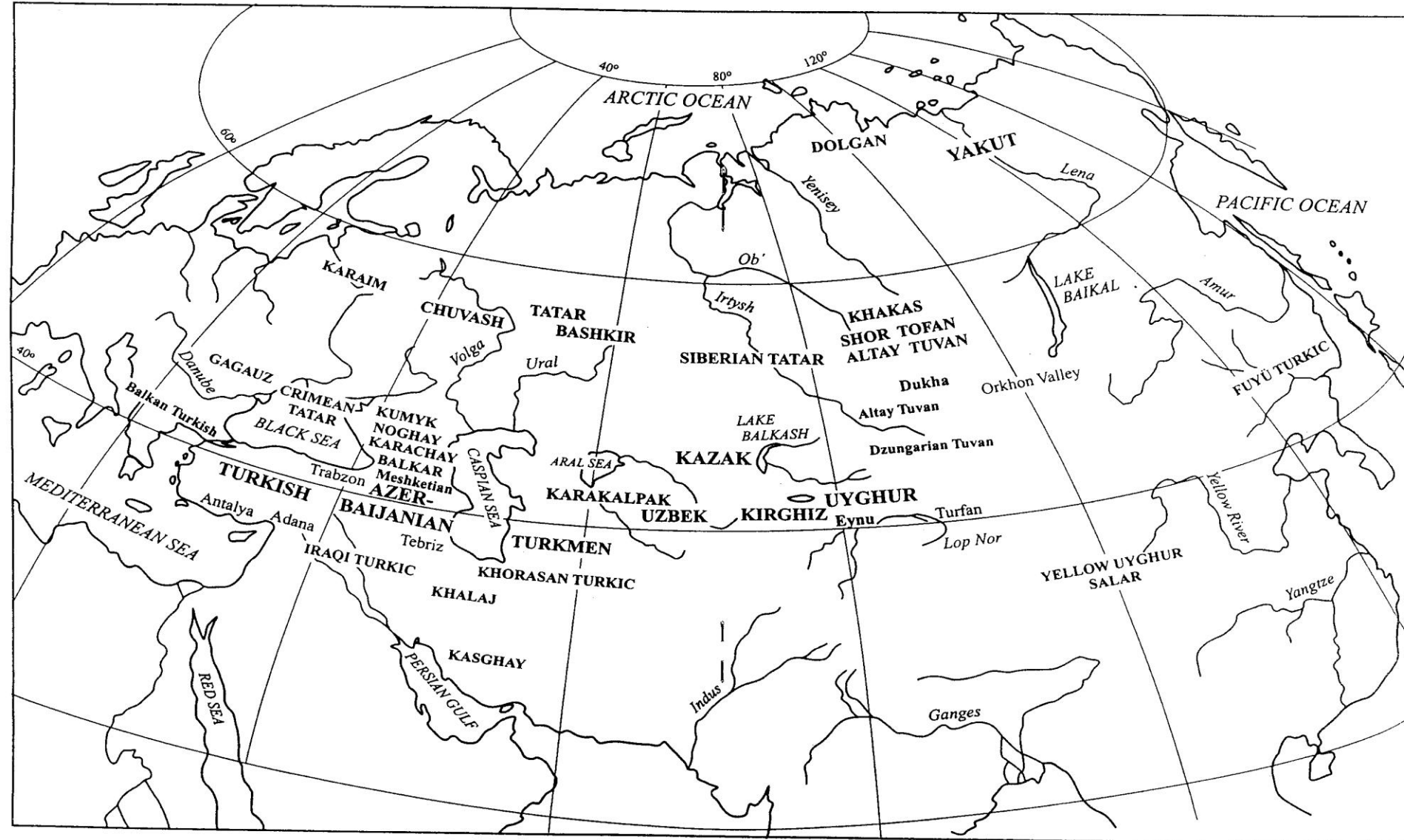
A Halich Karaim translation
of Hebrew biblical texts

Harrassowitz Verlag

A karaim nyelv helye a török nyelvek közt

Lars Johanson

The Turkic Linguistic Map

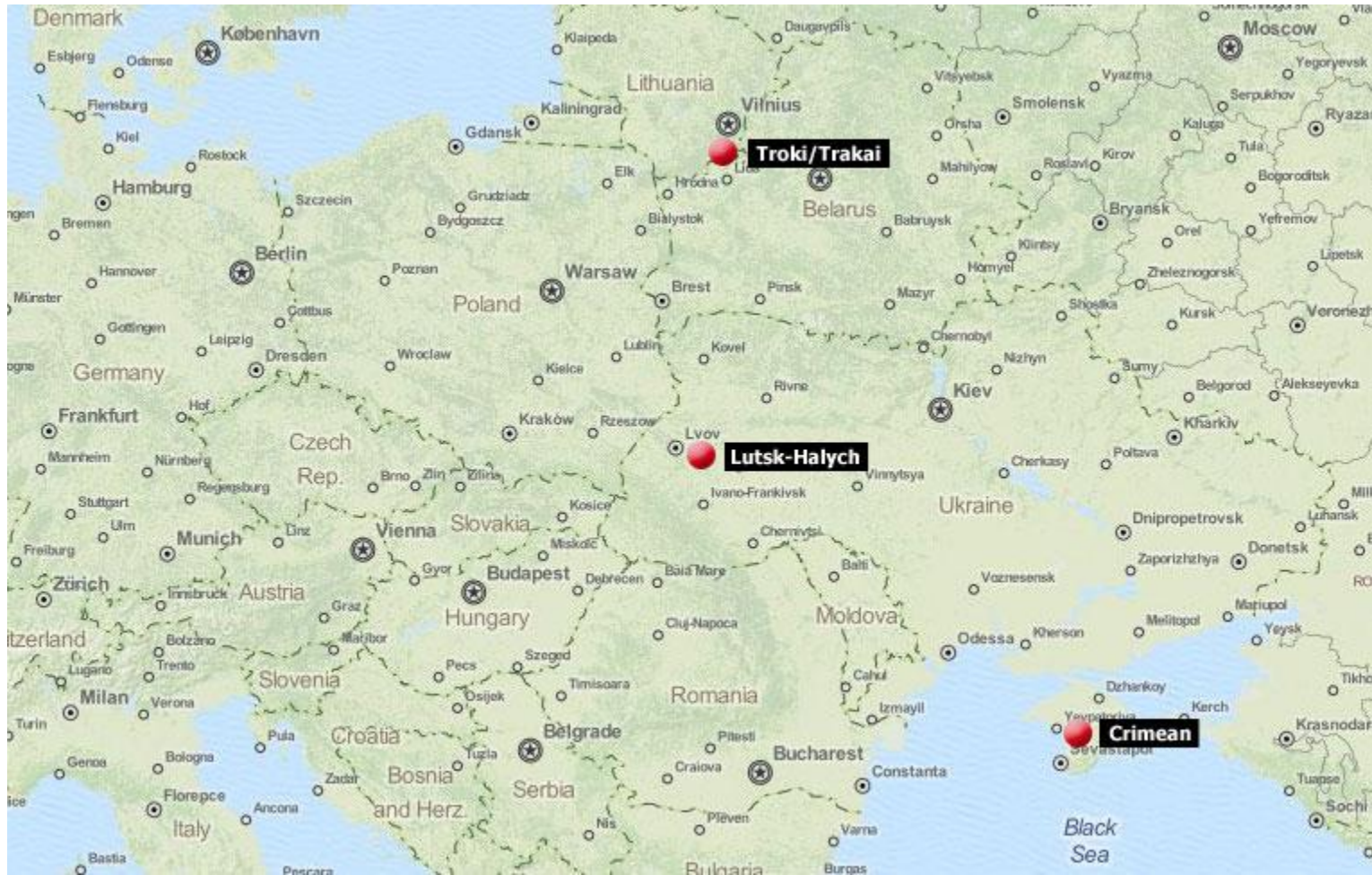

Kipcsak török nyelvek

Kipchak branch of Turkic

A karaim nyelv nyelvjárásai

Karaimok hite

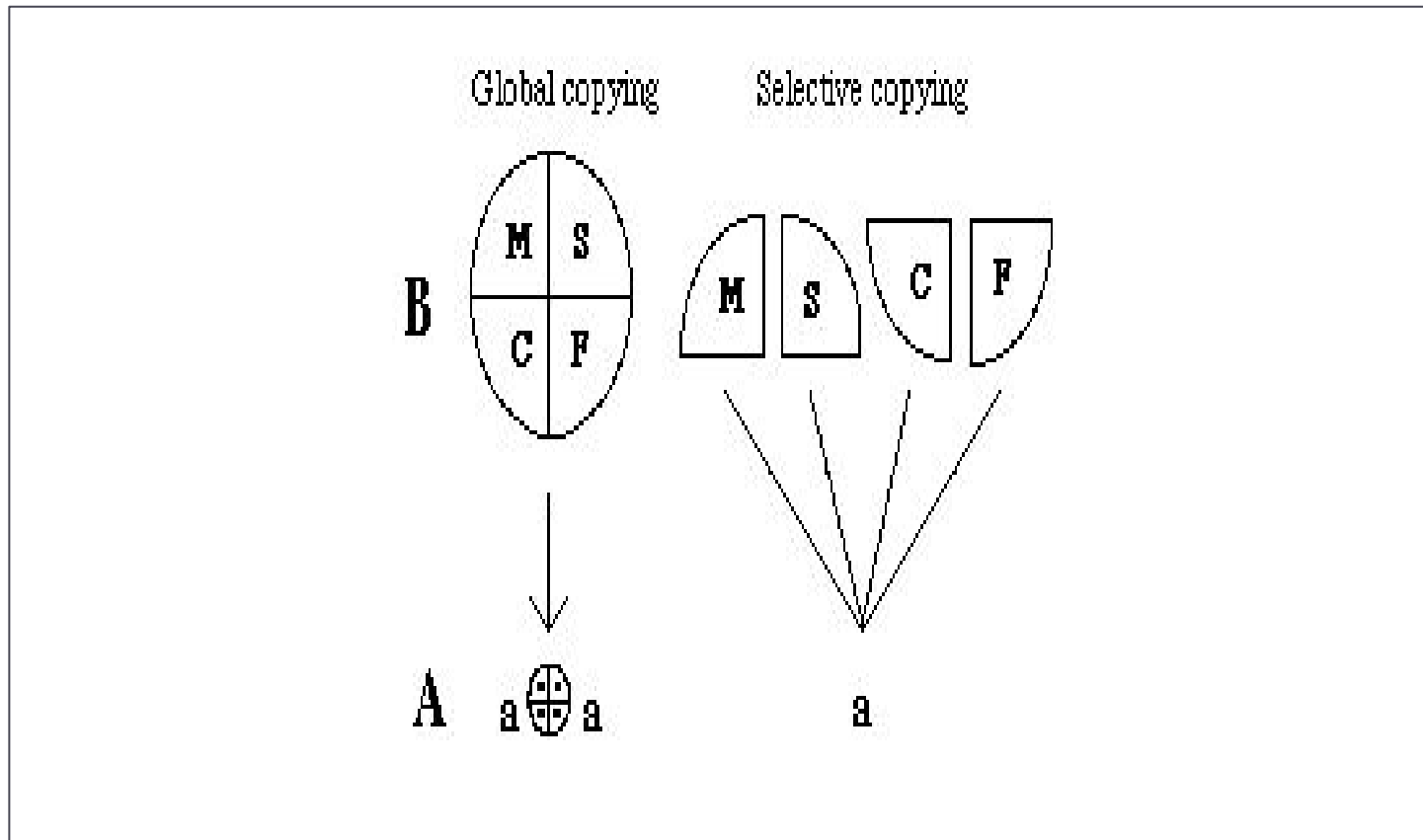
„Tanulmányozd alaposan a Tórárt, és ne bízz meg az én véleményemben!”

A halicsi karaim Biblia

אינך בסטן יארטטי טנהי חוסול חול ביקלרע זאוסול
חול יירע : (ווארט) בחול ייר אירי וויין דא
בוס דא קרנעליק אינערי אוסטויט דריימען דא ייל טנהי
סובורדירי אינערי אוסטויט חול סובלרען : (ווארט) דא
הייטטי טנהי בולסן יארק דא בולרו יארק : (ווארט) דא בוררי
טנהי חוסול חול יארקטא כי יוסירי דא איכרי טנהי
הראסינה חול יארקען דא הראסינה חול קרנעלרען : (ווארט)
דא אטרי טנהי יארקטא כין דא קרנעלרען אטרי כי צא
דא בולרו אינער דא בולרו טון ביר כין : (ווארט)
דא הייטטי טנהי בולסן דקיע אורטוטרא חול סובלרען
דא בולסן היירובצו הראסינה אוסטויט סובלרען כי פטיק
סובלר בולא : (ווארט) דא יארטטי טנהי חוסול חול דקיע דא
היררי הראסינה חול סובלרען כי אסירען דקיעא דא
הראסינה חול סובלרען כי יארטטי דקיעא דא בולרו אלוי :
(ווארט) דא אטרי טנהי דקיעא ביקלרע דא בולרו אינער
דא בולרו טון איכרי כין : (ווארט) דא הייטטי טנהי
יוואלסולר חול סובלר שובירען חול ביקלרען ביר אוראדא
דא בירושעין חול קורו דא בולרו אלוי : (ווארט) דא אטרי
אירי קוראדא ייר דא יוואלסולר חול סובלרען אטרי

A Kódmásolási Modell

A = Bázis Kód, B = Modell Kód

Tulajdonságok: M = materiális, S = szemantikai, C = kombinációs, F = frekvenciális

Kódmásolás a beszélt karaimban: Globális másolás

Troki karaim (Csató 2012)

Možno *kir:me?*

szabad bejön:INF

‘Szabad bejönni?’

Kódmásolás a beszélt karaimban:

Szelektív másolás: materiális és kombinációs másolás

Orosz

Я работала на железнодорожных линиях вагонный диспетчером.

én dolgozik:PST PREP vasút:PREP vagondiszpécser:INST

‘A vasútnál dolgoztam vagondiszpécserként.’

Troki karaim (Csató 2001: 274)

Iš'l'a:d'i:m t'em'ir yol:da vagon:nï d'is'peč'er:be.

dolgozik:PST:1SG vas út:LOC vagon:ACC diszpécser:INST

‘A vasútnál dolgoztam vagondiszpécserként.’

Kódmásolás a beszélt karaimban:

Szelektív másolás: szemantikai és kombinációs másolás

Lucki karaim (Németh 2011: 64)

bu haft:ni [ez hét:ACC] ‘ezen a héten’

bu ajnekiń:ńi [ez péntek:ACC] ‘ezen a pénteken’

ol waxt:ni [az idő:ACC] ‘akkor, abban az időben’

Vö.

bu haft ‘ezen a héten’

ol waxt:ta [az idő:LOC] ‘akkor, abban az időben’

Kódmásolás a beszélt karaimban: Kevert másolás

Troki karaim (Csató 2001: 274)

Iš'l'a:d'i:m *t'em'ir* *yol:da* *vagon:nï*
dolgozik:PST:1SG vas út:LOC vagon:ACC

d'is'peč'er:be.

diszpécser:INST

‘A vasútnál dolgoztam vagondiszpécserként.’

Írott nyelvek érintkezésének típusai

1. egy alacsonyabb presztízsű kód (a korábbi terminológiát alkalmazva a dominált kód) használó elemeket vesznek át a magasabb presztízsű kódból (a domináns kódból).
2. az alacsonyabb presztízsű kód használói elemeket illesztnek be a saját kódjukból az általuk használt magasabb presztízsű kódba.
3. a magasabb presztízsű kód elemei változnak a szövegben az alacsonyabb presztízsű kód elemeivel.
4. az alacsonyabb presztízsű kód a magasabb presztízsű kódban írt szöveg explikációjára szolgál.
5. a magasabb presztízsű kód elemei, például írása, azért jelennek meg a szövegben, mert azok képviselik az alacsonyabb presztízsű kódot.

Kódmásolás a halicsi karaim írott nyelvben: Globális másolás

fəlištim ‘filiszteus’

zamzumim ‘zanzumm’

kərubim ‘kerub’

miknəsayim ‘nadrág’

Többes számú alakok:

kərubim ‘kerub’ > *kərubimler* ‘kerubok’

miknəsayim ‘nadrág’ > *miknəsayimler* ‘nadrágok’

Kódmásolás az írott halicsi karaimban: Globális másolás: igék

Török segédigék segítségével:

héb. *təp̄illā^h* > *təfileh et-* ‘imádkozni’

héb. *zēbaḥ* > *debexa et-* ‘áldozni’

héb. *ḥaṭṭa't* > *xatat kil-* ‘bűnáldozatot bemutatni’

héb. *‘ōlā^h* > *olah kil-* ‘tűzáldozatot bemutatni’

Török igeképzőkkel:

héb. *ḥālaš* > *xalašlat-* ‘legyengít, legyőz’

Kódmásolás az írott halicsi karaimban:

Szelektív másolás: kombinációs sajátosságok másolása

Lev. 7:2

Bibliai héber

wəʔet-

dāmô

és.CONJ.DIR.OBJ

vére.N:MASC.SG.CONST.SUFF:MASC3SG

yizrōq

ʕal-hammizbēʕh

sābîb

legyen hintve.V:QAL.IPRF.MASC3SG

az oltáron.PREP-DEF.N:MASC.SG.ABS

körül

‘és a vérét hintsék az oltárra köröskörül’

Halicsi karaim

da

osol

kan:ï:n

anin

és

az

vér:POSS3SG:ACC

ő:GEN

birk:śin

ol

mizbeax

íšt:i:ne

civre

hint:VOL3SG

az

oltár

tető:POSS3SG:DAT

körül

‘és a vérét hintsék az oltárra körül’

Kódmásolás az írott halicsi karaimban:

Szelektív másolás: kombinációs sajátosságok másolása

Ter. 4:10

Bibliai héber

qôl

hang.N:MASC.SG.CONST

dəmə

vére.N:MASC.PL.CONST

ʔāhīkā

a te testvérednek.

N:MASC.SG.CONST.

SUFF:MASC2SG

šōʕqîm

kiált.V:QAL.PTCP.MASC.PL.ABS

‘a te atyádfiának vére kiált énhozzám’

ʔēlay

hozzám.PREP.SUFF:1SG

Halicsi karaim

avaz:ï

hang:POSS3SG

kan:lar:ï:nin

vér:PL:POSS3SG:GEN

karindas:in:nin

testvér:POSS2SG:GEN

firyat et:e:diler

kiált.A.NPST:3PL

mana

én:DAT

‘a te testvéred vére kiált hozzám’

Kódmásolás az írott halicsi karaimban:

Szelektív másolás

MTörv. 1:35

Bibliai héber

<i>ʿim-</i>	<i>yirʿe^h</i>	<i>ʿiš</i>	<i>bāʿānāšīm</i>	<i>hāʿēlle^h</i>
ha.HYP	lát.V:QAL.IPRF.MASC3SG	személy	az emberek közt. PREP-DEF.N:MASC.PL.ABS	az ezek.DEF.ADJ:PL
<i>haddôr</i>		<i>hārā^c</i>	<i>hazze^h</i>	
a generáció.DEF.N:MASC.SG.ABS		a rossz.DEF.ADJ:MASC.SG	az ez.DEF.ADJ:MASC.SG	

<i>ʿēt</i>	<i>hāʿāreš</i>	<i>haṭṭôbā^h</i>
DIR.OBJ	a föld.DEF.N:FEM.SG.ABS	a jó.DEF.ADJ:FEM.SG

‘e gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet!’

Halich Karaim

<i>eger</i>	<i>ker:se</i>	<i>kiši</i>	<i>eren:ler:de</i>	<i>ol</i>	<i>uspu:lar:da ol</i>	<i>dor</i>
ha	lát:HYP generáció	személy	ember:PL:LOC	az	emez:PL:LOC	az
<i>ol yaman</i>	<i>ol</i>	<i>uspu</i>	<i>osol</i>	<i>ol</i>	<i>yer:ni</i>	<i>ol yaxsī</i>
az rossz	az	emez	az	az	föld:ACC	az jó

▶ ‘e gonosz nemzetségből való emberek közül egy sem látja meg azt a jó földet!’

Kódmásolás az írott halicsi karaimban:

Szelektív másolás: szemantikai sajátosságok másolása

Ter. 4:2

Biblical Hebrew

wattóseḇ

és ismét megtette.CONJ.HIPH.W.CONS.IPRF.FEM3SG

lālédet

szül.PREP.V:QAL.INF.CONST

ʔet-ʔāhîw

az ő bátyját.DIR.OBJ-N:MASC.SG.CONST.SUFF:MASC3SG

‘és ismét szülé annak atyjafiát, Ábelt’

ʔet-hābel

Ábelt.DIR.OBJ-N:PROP

Halich Karaim

da arttir:di

és ismét megtesz:DI.PST3SG szül:INF

tuwdur:ma

osol

karindas:ï:n

anin

osol

hebel:ni

az testvér:POSS3SG:ACC

ő:GEN

az

Ábel:ACC

‘és ismét szült, az ő testvérét, Ábelt’

Kódmásolás az írott halicsi karaimban:

Szelektív másolás: frekvenciális sajátosságok másolása

Kivon. 16:3

Bibliai héber

bəšibtēnû

ültünk.PREP.V:QAL.INF.CONST.SUFF:1 PL

ʿal- sîr habbāšār

PREP fazeka.BOTH.SG.CONST a húsnak.DEF.N:MASC.SG.ABS

‘a mikor a húsos fazék mellett ülünk vala’

Halich Karaim

oltur:gan:imiz:da

kazan:i

kat:i:na

ol

et:nin

ül:GAN.PTCP:

fazék:POSS3SG

oldal:

a

hús:GEN

POSS1PL:LOC

POSS3SG:DAT

‘amikor a húsos fazék mellett ültünk’

A kódmásolás határai: Ter. 1:16

Bibliai héber

<i>wayyá'ás</i>	<i>'ēlōhîm</i>	<i>'et-šəné</i>	<i>hammə'ōrōt</i>	<i>haggədōlîm</i>
és teremt.V:W.CONS.IPRF. MASC3SG	Isten	OBJ- kettő.CARD:DUAL.C ONST	égitest.DEF.N:MASC.P L.ABS	nagy.DEF.ADJ:M ASC.PL.ABS
'Teremté tehát Isten a két nagy világító testet.'				

Haliczi karaim

<i>da yarat:ti</i>	<i>tenri</i>	<i>osol</i>	<i>eki</i>	<i>ol</i>	<i>yariklik:lar:nî</i>	<i>ol</i>	<i>ullu:lar:nî</i>	
és	teremt:DI.PST.3SG	Isten	az	kettő	az	fényesség:PL:ACC	az	nagy:PL:ACC
'és megteremtette Isten a két nagy fényességet [fényes égitestet]'								

Összehasonlítás más karaim fordításokkal

Bibliai héber	Halicsi karaim	Troki karaim	Krími karaim
határozott névelő	<i>ol</i>	<i>oł</i>	<i>ol</i>
határozott névelő prefixummal kombinálva	-	-	-
direkt tárgyat jelölő partikula	<i>osol (+ ACC)</i>	<i>(ACC)</i>	<i>šol (+ACC)</i>
direkt tárgyat jelölő partikula + határozott névelő	<i>osol ol (+ ACC)</i>	<i>oł (+ ACC)</i>	<i>šol (+ ACC)</i>

Összehasonlítás más karaim fordításokkal

Gen. 1:16

Bibliai héber

wayyáʿas ʾēlōhîm ʾet- šənē
és teremtette. Isten DIR.OBJ- kéttő.CARD:DUAL.CONST
CONJ.V:QAL.W.CONNS.IPRF.MASC3SG

hamməʾōrōt *haggədōlîm*
az égitestek.DEF.N:MASC.PL.ABS a nagyok.DEF.ADJ:MASC.PL.ABS
‘Teremté tehát Isten a két nagy világító testet’

Troki karaim

da *īarat:ty* *teńri*
és teremt:DI.PST3SG Isten

eki *oł* *īariχ:lar:ny* *oł* *uńtu:łar:ny*
kettő az fény:PL:ACC az nagy:PL:ACC
‘És teremtette Isten a két nagy fényt’

Összehasonlítás más karaim fordításokkal

Gen. 1:16

Bibliai héber

wayyáʿas ʾēlōhîm ʾet- šənē
és teremtette. Isten DIR.OBJ- kéttő.CARD:DUAL.CONST
CONJ.V:QAL.W.CONNS.IPRF.MASC3SG

hamməʾōrōt *haggəḏōlîm*
az égitestek.DEF.N:MASC.PL.ABS a nagyok.DEF.ADJ:MASC.PL.ABS
‘Teremté tehát Isten a két nagy világító testet’

Krími karaim

da *yarat:ti* *taŋri*
és teremt:DI.PST3SG Isten

šol *eki* *ol* *ulu* *yariq:lar:nï*
amaz kéttő az nagy fény:PL:ACC
‘És teremtette Isten a két nagy fényt’

Bibliafordítási típusok

Floor tipológiája szerint

		A forrásnyelv szemantikájának képviselete (hasonuló vagy értelmező)	
		közeli	explicitebb
Változtatások aránya (nyílt vagy zárt)	kevesebb	nyílt hasonló	nyílt értelmező
	több	zárt hasonló	zárt értelmező

A bibliafordítások osztályozásának kritériumai

1. tagmondatok és szókapcsolatok sorrendje
2. mondathosszúság
3. a szereplőkre való utalás, névmási referencia
4. lexikai elemek konkordanciája
5. bibliai kulcsfogalmak és ismeretlen forrásnyelvi terminusok kezelése
6. szólások és idiómák fordítása
7. bekezdések, mondatok és versek átvezetésének módja
8. a forrásnyelv információs szerkezetének fordítása

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

1-2. Tagmondatok, szókapcsolatok sorrendje, mondathosszúság

Kivon. 2:5

Bibliai héber:

wattēred̄ baṭ-par^{‘ō^h} liṛḥōṣ̄ ‘al-hayə’ōr | wəna^{‘ārōte^yhā} hōlkōt̄ ‘al-
yad̄ hayə’ōr | wattēre’ ‘et-hattēbā^h bəṭōk̄ hassûp̄ | wattišlah̄ ‘et-
‘āmātāh̄ wattiqqāḥehā

Halicsi karaim:

da endi qizi par‘ōhnun yuwunma ol nilge | da qirqinlari anin
yirirediler qiriyi qatina ol nilnin | da kerdi qizi par‘ōhnun osol ol
sunduqnu ortasında ol qamusnun | da iydi osol qarawasın ezinin da
aldi anı

Magyar:

És aláméne a Fáraó leánya, hogy megfürödjék a folyóvízben, |
szolgálóleányai pedig járkálnak vala a víz partján. | És meglátá a
ládácskát a sás között | s elküldé az ő szolgálóleányát és kihozatá
azt.

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása
3. Szereplőkre történő utalás, névmási referencia

Ter. 2:19

Bibliai héber

wayyābē' ʾel-hāʾādām

‘és elhozta (őket) az emberhez’

Halicsi karaim

da keltirdi ol adamga

Ter. 2:22

wayəbīʾéhā ʾel-hāʾādām

‘és elhozta őt az emberhez’

da keltirdi ani ol adamga

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

4. Lexikai elemek konkordanciája

Ter. 5:1

Bibliai héber

ze^h *sēp̄er* *tôldōt* *ʔādām*

ez könyv.N:MASC.SG.CONST generációi.N:FEM.PL.CONST Adam

‘Ez az Ádám nemzetségének könyve.’

Halicsi karaim

bu:dur *sefer:i* *tuwmus:lar:i:nin* *adam:nin*

ez:COP3SG könyv:POSS3SG utód:PL:POSS3SG:GEN Ádám:GEN

‘Ez az Ádám nemzetségének könyve.’

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

4. Lexikai elemek konkordanciája

Lev. 18:5

Bibliai héber

<i>ʾāšer</i>	<i>yaʿāšeh</i>	<i>ʾōtām</i>	<i>hāʾādām</i>
amit	csinál.	them.	man.
	V:QAL.IPRF.MASC3SG	DIR.OBJ.SUFF:MASC3PL	DEF.N:MASC.SG.ABS

‘a melyeket ha megcselekszik az ember’

Halicsi karaim

<i>ki</i>	<i>kil:sa</i>	<i>alar:nī ol</i>	<i>adam</i>
amit	csinál:HYP	ők:ACC az	ember

‘a melyeket ha megcselekszik az ember’

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása
5. Bibiliai héber kulcsfogalmak, ismeretlen terminusok
Kivon. 17:5

Biblical Hebrew:

ûmatṭəkā ʔăšer hikkîṭā bô ʔet-hayəʔōr qaḥ bəyādqā

(DIR.OBJ- a folyó (Nílus))

Halich Karaim:

*da tayaginnî ki vattin anin bila **osol ol nilni** algin kuluna*

(amaz az Nílus:ACC)

Magyar:

pálczádat is, melylyel a folyót megsujtottad

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

6. Szólások és idiómák

Szám. 12:8

Bibliai héber

pe^h ʔel-pe^h ʔăḏabber-bô

(száj PREP-száj beszélek-vele)

Halicsi karaim

aqil aqilğa sezleymen anin bila

(ész ész:DAT beszél:PRES1SG ő:GEN POSTPOS)

Magyar

Szemtől szembe szólok ő vele

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

6. Szólások és idiómák

Iz. 55:3

Bibliai héber

wəʔekrətā^h lākem bərîṭ ʕôlām

(és vágok veletek szövetség:CONST örök)

Halicsi karaim

da kesermen šizge emirlik sert

(és vág:FUT1SG te:DAT örök szövetség)

Magyar

és szerzek veletek örök szövetséget

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

7. Átvezetési sajátosságok

Iz. 55:3

Bibliai héber

wəṇātan yhw(ʔādōnāy) lākem bāsār

(és-ad)

Halicsi karaim

da verir ha sizge et

(és ad:FUT3SG LORD ti:DAT hús)

Magyar

Azért az úr ad néktek húst

A halicsi karaim fordítás tipológiájának meghatározása

8. Információs szerkezet

Ter. 3:1

Bibliai héber

wəhannāḥāš hāyā^h ʿārûm mikkōl ḥayyaṯ haśśāde^h

(és-a-kígyó)

Halicsi karaim

da ol yilan ustatraq edi bar kiyiginden ol tiznin

(és a kígyó okos:COMP volt mind vad:POSS3SG:ABL az mező:GEN)

Magyar

A kígyó pedig ravaszabb vala minden mezei vadnál

Török

Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı **yılandı.**

(kígyó:PST.COP3SG)

Bibliográfia

Bibliográfia

- Baskakov, Nikolaj A. & Zajączkowski, Ananiasz & Szapszal, Seraja M. 1974. *Karaimsko-russko-pol'skij slovar'*, Moskva: Russkij Jazyk.
- Csató, Éva Á. 2001a. Karaim. In: Stolz, Thomas (ed.) *Minor languages of Europe*. Bochum: Brockmeyer. 1–21.
- Floor, Sebastian J. 2007. Four Bible translation types and some criteria to distinguish them. *Journal of Translation* 3/2, 1–22.
- Gibson, John C. L. 1994⁴. *Davidson's introductory Hebrew grammar. Syntax*. Edinburgh: T&T Clark.
- Jankowski, Henryk 1997. A Bible translation into the Northern Crimean dialect of Karaim. *Studia Orientalia* 28, 1–84.
- Johanson, Lars 2002b. Contact-induced linguistic change in a code-copying framework. In: Jones, Mari C. & Esch, Edith (eds.) *Language change: The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*. (Contribution to the Sociology of Language 86.) Berlin: Mouton de Gruyter. 285–313.
- Kowalski, Tadeusz 1929. *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Musaev, Kenesbaj M. 1964. *Grammatika karaimskiego jazyka. Fonetika i morfologija*. Moskva: Nauka.
- Musaev, Kenesbaj M. 2004. *Sintaksis karaimskiego jazyka*. Moskva: Nauka.
- Olach, Zsuzsanna (2013) *A Halich Karaim translation of Hebrew biblical texts* (Turcologica 98). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 433 p.
- Pritsak, Omeljan 1959. Das Karaimische. In: Deny et al. (eds.) 1959: 318–340.
- Waltke, Bruce K. & O'Connor, Michael 1990. *An introduction to Biblical Hebrew syntax*. Winona Lake: Eisenbrauns.
-

Köszönöm a figyelmet!

